

ORIGINAL RESEARCH PAPER

An Islamic Jurisprudential Study of Contraception Methods in Imami Jurisprudence

Mohammad Ali Bakhshi ¹, Mohammad Mahdi Mazari^{*2}

Received:

15 Dec 2025

Revised:

21 Feb 2026

Accepted:

19 Apr 2026

Available Online:

23 Sep 2026

Keywords:

Contraception,
Family Planning,
Coitus Interruptus,
Sterilization, Imami
Jurisprudence.

Abstract

Contraception is one of the most significant issues in contemporary Islamic medical jurisprudence. While Islamic teachings emphasize population growth and procreation, modern social, economic, and medical necessities have made family planning an essential concern. This study employs a descriptive-analytical method using library-based sources to examine the perspective of Imami jurisprudence on contraception methods. The findings indicate that contraception before fertilization is permissible if it does not involve prohibited acts or significant harm. However, any method leading to abortion after fertilization is unanimously considered forbidden by Islamic jurists. Permanent sterilization is only permissible in cases of medical necessity or significant social interests. The study concludes that Imami jurisprudence adopts a dynamic approach by allowing contraception under specific religious conditions.

1* Level 4 at Al-Mustafa International University. (Corresponding Author)

2 Level 4 Seminary Thesis Supervisor.

Please Cite This Article As: Bakhshi, M. A & Mazari, M. M (2026). "An Islamic Jurisprudential Study of Contraception Methods in Imami Jurisprudence". *Interdisciplinary Legal Research*, 7(3): 37-46.

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0)

مقاله پژوهشی

(صفحات ۳۷-۴۶)

بررسی فقهی روش‌های پیشگیری از بارداری در فقه امامیه

محمدعلی بخشی^{۱*}، محمدمهدی مزاری^۲

۱. سطح ۴ جامعه المصطفی العالمیه. (نویسنده مسؤول)

۲. استاد راهنمای سطح ۴ حوزه.

دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۲۴ ویرایش: ۱۴۰۴/۱۲/۰۲ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۱/۳۰ انتشار: ۱۴۰۵/۰۷/۰۱

چکیده

پیشگیری از بارداری از مسائل مهم فقه پزشکی معاصر است که با پیشرفت علوم پزشکی و تغییر شرایط اجتماعی، اهمیت فراوانی یافته است. آموزه‌های اسلامی از یک سو بر تکثیر نسل و افزایش جمعیت مسلمانان تأکید دارند و از سوی دیگر، ضرورت‌های پزشکی، اقتصادی و اجتماعی استفاده از روش‌های جلوگیری از بارداری را مطرح ساخته است. پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای، دیدگاه فقه امامیه درباره مشروعیت روش‌های مختلف پیشگیری از بارداری را بررسی می‌کند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که پیشگیری از بارداری پیش از انعقاد نطفه، در صورت عدم ارتکاب حرام و نبود ضرر قابل توجه، جایز است؛ اما روش‌هایی که موجب سقط جنین پس از انعقاد نطفه می‌شوند، به اتفاق فقها حرام تلقی می‌گردند. همچنین عقیم‌سازی دائمی تنها در صورت ضرورت پزشکی یا وجود مصالح مهم اجتماعی مجاز دانسته شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد فقه امامیه با رویکردی پویا و مبتنی بر مصالح فردی و اجتماعی، امکان استفاده از روش‌های پیشگیری از بارداری را با رعایت شرایط شرعی پذیرفته است.

کلمات کلیدی: پیشگیری از بارداری، تنظیم خانواده، عزل، عقیم‌سازی، فقه امامیه.

۱- بیان مسأله

خانواده در اندیشه اسلامی، بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی و محل پرورش نسل صالح است. یکی از اهداف مهم ازدواج در شریعت اسلام، استمرار نسل انسانی و تربیت فرزندان صالح معرفی شده است. روایات فراوانی مسلمانان را به ازدواج و فرزندآوری تشویق کرده‌اند. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «تزوجوا و تکاثروا فانی أباهی بکم الأمم يوم القيامة» (روحانی، ۱۴۰۰: ۴).

با این حال، تحولات اجتماعی و پزشکی عصر حاضر موجب طرح مسأله تنظیم خانواده و پیشگیری از بارداری شده است. افزایش هزینه‌های زندگی، اشتغال زنان، تغییر الگوهای جمعیتی و نگرانی‌های پزشکی، استفاده از روش‌های پیشگیری از بارداری را افزایش داده است. این تحولات، پرسش‌های جدیدی را درباره مشروعیت این روش‌ها در فقه اسلامی مطرح ساخته است.

فقه‌های امامیه با بهره‌گیری از اصول اجتهادی و قواعد فقهی، تلاش کرده‌اند احکام شرعی این مسأله را تبیین کنند. از این‌رو، بررسی جامع دیدگاه فقه امامیه درباره روش‌های مختلف پیشگیری از بارداری از اهمیت علمی و کاربردی برخوردار است.

رشد روزافزون جمعیت در دهه‌های گذشته و سپس کاهش نرخ باروری در برخی جوامع اسلامی، مسأله تنظیم خانواده را به یکی از موضوعات مهم اجتماعی و فقهی تبدیل کرده است. درحالی‌که اسلام بر افزایش نسل و فرزندآوری تأکید دارد، شرایط جدید اجتماعی و پزشکی، استفاده از روش‌های پیشگیری از بارداری را مطرح ساخته است.

پرسش اساسی این است که آیا پیشگیری از بارداری با اهداف شریعت اسلامی سازگار است؟ همچنین آیا همه روش‌های پیشگیری از نظر فقهی حکم یکسانی دارند یا تفاوت‌هایی میان آن‌ها وجود دارد؟

۲- پیشینه پژوهش

در سال‌های اخیر، مطالعات متعددی درباره تنظیم خانواده و کنترل مولید در فقه اسلامی انجام شده است. طاجانی و همکاران با بررسی دیدگاه فقه اسلامی درباره پیشگیری از بارداری، نتیجه گرفتند که پیشگیری از بارداری پیش از انعقاد نطفه در صورت عدم ارتکاب حرام جایز است، اما سقط جنین پس از انعقاد نطفه حرام است (طاجانی و همکاران، ۱۴۰۳: ۹).

صمدیان و حوزان نیز در پژوهشی درباره بهداشت باروری بیان کرده‌اند که حکم شرعی روش‌های پیشگیری وابسته به مکانیسم عملکرد آن‌هاست و روش‌هایی که مانع لقاح می‌شوند، غالباً مجاز هستند (صمدیان و حوزان، ۱۴۰۰: ۶). نیک‌کار و امامی‌نمین با بررسی سیاست‌های جمعیتی، نقش شرایط اجتماعی و مصالح عمومی را در اجتهاد فقهی مورد تأکید قرار داده‌اند (نیک‌کار و امامی‌نمین، ۱۳۹۸: ۳۷۰). با وجود این مطالعات، هنوز بررسی نظام‌مند و جامع احکام فقهی روش‌های پیشگیری از بارداری ضروری به نظر می‌رسد.

۳- روش تحقیق

پژوهش حاضر به روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است. داده‌های پژوهش از طریق مطالعه منابع کتابخانه‌ای شامل کتب فقهی، رساله‌های عملیه، مقالات علمی و استفتائات مراجع تقلید گردآوری شده است. سپس با تحلیل فقهی، احکام مربوط به هر یک از روش‌های پیشگیری بررسی شده است.

۴- اهمیت و ضرورت پژوهش

اهمیت و ضرورت پژوهش درباره روش‌های پیشگیری از بارداری در فقه امامیه، از ابعاد گوناگونی قابل بررسی است. این مسأله صرفاً یک موضوع نظری فقهی نیست، بلکه با زندگی روزمره میلیون‌ها خانواده مسلمان، سلامت مادران و کودکان، سیاست‌های جمعیتی دولت‌های اسلامی و نیز ظرفیت‌های اجتهاد پویای شیعه پیوند خورده است. در این بخش، به سه محور اساسی می‌پردازیم که ضرورت انجام این پژوهش را تبیین می‌کنند.

۴-۱- پیشرفت‌های پزشکی و پیدایش روش‌های جدید پیشگیری

نخستین و شاید مهم‌ترین عاملی که ضرورت این پژوهش را دو چندان می‌کند، تحول شگرف دانش پزشکی در چند دهه اخیر است. روش‌های سنتی پیشگیری از بارداری که در منابع فقهی کلاسیک بدان اشاره شده، عمدتاً محدود به «عزل» بود. فقه‌های متقدم با تکیه بر روایات متعدد، به بررسی حکم عزل پرداخته‌اند و دیدگاه مشهور نیز بر جواز آن با رضایت زن قرار گرفته است؛ اما امروزه طیف گسترده و متنوعی از روش‌های پیشگیری در دسترس قرار گرفته است که هر یک مکانیسم عملکرد متفاوتی دارند و احکام فقهی متفاوتی را طلب می‌کنند.

فرزند به ازای هر زن) روبه‌رو شده‌اند که پیامدهایی چون پیری جمعیت، کاهش نیروی کار، افزایش هزینه‌های بازنشستگی و درمان، و حتی تهدید هویت فرهنگی را به دنبال داشته است.

دولت‌های اسلامی برای مدیریت این وضعیت، نیازمند سیاست‌های جمعیتی مشخص و مدونی هستند؛ اما این سیاست‌ها نمی‌توانند صرفاً مبتنی بر ملاحظات اقتصادی یا جمعیت‌شناختی باشند؛ بلکه باید پشتوانه فقهی و شرعی داشته باشند تا در جوامع مسلمان با اقبال و مشروعیت روبه‌رو شوند. برای نمونه، اگر دولتی قصد تشویق یا محدود کردن فرزندآوری را داشته باشد، باید نخست تکلیف خود را از نظر شرعی روشن کند که آیا اساساً چنین سیاست‌هایی جایز است؟ در چه محدوده‌ای؟ و با چه سازوکارهایی؟

پژوهش‌های فقهی در این حوزه می‌توانند به سیاست‌گذاران کمک کنند تا میان افراط و تفریط در سیاست‌های جمعیتی، راه میانه و شرعی را بیابند. از یک‌سو، نباید با برداشت‌های سخت‌گیرانه، هرگونه برنامه تنظیم خانواده را نامشروع دانست و مادران را به بارداری‌های پیاپی و آسیب‌زا مجبور کرد. از سوی دیگر، نباید با غفلت از آموزه‌های اسلامی درباره ارزش فرزندآوری و تکثیر نسل، سیاست‌های کنترل موالید را به‌صورت مطلق و بدون قید و شرط ترویج داد. فقه امامیه با تأکید بر عنصر «مصلحت» می‌تواند پل ارتباطی میان واقعیت‌های جمعیتی و ارزش‌های شرعی باشد.

علاوه‌بر این، در کشورهای اسلامی که قوانین موضوعه برگرفته از فقه است، نتایج این پژوهش می‌تواند مبنای تدوین قوانین مرتبط با بهداشت باروری، بیمه‌های درمانی برای روش‌های پیشگیری، تنظیم دستورالعمل‌های پزشکی در مراکز درمانی و حتی محتوای آموزشی در مدارس و دانشگاه‌ها قرار گیرد. از این‌رو، اهمیت این پژوهش فراتر از یک بحث نظری فقهی است و کاربردهای عینی و گسترده‌ای در عرصه تقنین و سیاست‌گذاری دارد.

۳-۴- پاسخگویی به مسائل نوپدید و وظیفه اجتهاد پویا

سومین محور اهمیت این پژوهش، به ماهیت و رسالت اجتهاد پویا در فقه شیعه بازمی‌گردد. فقه امامیه همواره خود را برای پاسخگویی به مسائل مستحدثه و نوپدید آماده دانسته است. امام صادق (ع) می‌فرماید: «علیکم بالاستنباط فانه مفتاح الحق و

برای نمونه، قرص‌های هورمونی جلوگیری از بارداری از طریق جلوگیری از تخمک‌گذاری، تغییر ضخامت مخاط رحم یا تغییر کیفیت ترشحات دهانه رحم عمل می‌کنند. آی.یو.دی (IUD) که وسیله‌ای کوچک درون رحمی است، بسته به نوع آن، ممکن است از لقاح جلوگیری کند یا مانع لانه‌گزینی تخم بارور شده شود. چسب‌های هورمونی، حلقه‌های واژینال، ایمپلنت‌های زیرجلدی، آمپول‌های سه‌ماهه و روش‌های جدیدتر مانند کیت‌های تشخیص تخمک‌گذاری دیجیتال، هر یک پرسش‌های فقهی اختصاصی خود را مطرح می‌کنند.

مسأله دیگر، روش‌های دائمی پیشگیری مانند وازکتومی (بستن یا بریدن مجرای منی در مردان) و توبکتومی (بستن یا قطع لوله‌های رحم در زنان) است. در منابع فقهی سنتی، بحث مستقلی درباره این روش‌ها وجود ندارد و فقهای معاصر با استناد به قواعد عمومی مانند قاعده لاضرر، قاعده سلطنت و مقاصد شریعت، به استنباط حکم آنها پرداخته‌اند؛ اما این استنباط‌ها همواره یکسان نبوده و اختلاف‌نظرهای قابل‌توجهی میان فقها دیده می‌شود.

علاوه‌بر این، روش‌های کمک‌باروری مانند لقاح مصنوعی و IVF نیز به‌طور غیرمستقیم با مسأله پیشگیری از بارداری مرتبط هستند؛ زیرا در این روش‌ها، معمولاً چندین تخمک بارور می‌شوند و تنها تعدادی از آنها به رحم منتقل می‌گردند و مابقی منجمد یا از بین می‌روند. این فرآیند، پرسش‌های جدیدی درباره تعیین دقیق زمان آغاز حیات انسانی و احکام مترتب بر آن مطرح می‌کند. از این‌رو، پژوهش حاضر از آن جهت ضرورت می‌یابد که باید این روش‌های نوین را با مبانی فقه امامیه مورد سنجش قرار دهد و برای هر یک، حکم روشنی ارائه کند.

۲-۴- سیاست‌های جمعیتی در جوامع اسلامی و نیاز به پشتوانه فقهی

دومین محور اهمیت این پژوهش، پیوند عمیق آن با سیاست‌گذاری جمعیتی در کشورهای اسلامی است. تجربه دهه‌های گذشته نشان داده است که نرخ باروری در جوامع مختلف، تحت تأثیر عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، نوسانات قابل‌توجهی داشته است. برخی جوامع اسلامی با رشد سریع و بی‌رویه جمعیت مواجه بوده‌اند که فشار بر منابع طبیعی، اشتغال، مسکن، آموزش و بهداشت را افزایش داده است. در مقابل، برخی دیگر از کشورهای اسلامی در دهه‌های اخیر با کاهش چشمگیر نرخ باروری به زیر سطح جانشینی (کمتر از ۲٫۱

پیشگیری از بارداری در فقه امامیه، نه یک پژوهش لوکس و حاشیه‌ای، بلکه یک ضرورت عینی، فوری و انکارناپذیر است. امید است که نتایج این پژوهش بتواند بخشی از نیازهای نظری و عملی جامعه مسلمانان را در این حوزه برآورده سازد.

۵- مبانی قرآنی و روایی پیشگیری از بارداری

۵-۱- بررسی آیات مرتبط با تکثیر نسل

یکی از مهم‌ترین مباحث در بررسی فقهی پیشگیری از بارداری، تحلیل آیات قرآن درباره تکثیر نسل و جایگاه فرزندآوری در نظام ارزشی اسلام است. قرآن کریم در آیات متعددی فرزند را نعمتی الهی معرفی کرده است. از جمله خداوند می‌فرماید: «المال و البنون زينة الحياة الدنيا» (کهف/ ۴۶).

این آیه فرزندان را زینت زندگی دنیوی معرفی می‌کند و نشان‌دهنده ارزش مثبت فرزندآوری در نظام تربیتی اسلام است. با این حال، برخی مفسران تصریح کرده‌اند که این آیه بیانگر ارزش نسبی فرزند است و نه الزام مطلق به افزایش تعداد فرزندان (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ج ۱۳، ۳۲۱).

همچنین خداوند در آیه‌ای دیگر می‌فرماید: «ولا تقتلوا أولادکم خشية إلقاء» (اسراء/ ۳۱). این آیه نهی صریح از کشتن فرزندان به دلیل ترس از فقر است. برخی فقها با استناد به این آیه، سقط جنین را مصداق قتل نفس دانسته‌اند. با این حال، بسیاری از فقها تصریح کرده‌اند که این آیه ناظر به قتل فرزند پس از تولد است و نمی‌توان آن را به صورت مستقیم بر منع مطلق پیشگیری از بارداری تطبیق داد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ج ۱۲، ۹۵).

از سوی دیگر، برخی آیات قرآن بر رعایت توانایی اقتصادی و تربیتی خانواده تأکید دارند. به عنوان نمونه، قرآن کریم مسؤولیت تأمین نفقه فرزند را بر عهده پدر قرار داده است (بقره/ ۲۳۳). این آیه نشان می‌دهد که توانایی اقتصادی خانواده می‌تواند در تصمیم‌گیری درباره فرزندآوری نقش داشته باشد.

۵-۲- روایات مرتبط با تنظیم خانواده

در منابع حدیثی شیعه، روایات متعددی درباره عزل وجود دارد که نقش مهمی در استنباط حکم پیشگیری از بارداری داشته‌اند. در برخی روایات، عزل با اجازه زن جایز شمرده شده است. امام صادق (ع) می‌فرماید: «لا بأس بالعزل عن الحرة إذا رضیت» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق: ج ۱۴، ۱۰۵).

مصباح الایمان» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق: ج ۲۷، ۵۹). این روایت نشان می‌دهد که استنباط فقهی، ابزار دستیابی به حق و روشنگر راه ایمان است و در هر عصر و مصری باید متناسب با پرسش‌های جدید، پاسخ‌های جدید ارائه کرد.

مسأله پیشگیری از بارداری، به دلیل تحولات شتابان دانش پزشکی، پیوسته در حال تغییر و گسترش است. هر ساله روش‌های جدیدی وارد بازار می‌شوند که ممکن است احکام متفاوتی با روش‌های پیشین داشته باشند. اگر فقیهان و پژوهشگران فقه پزشکی، به‌روز نباشند و نتوانند این روش‌ها را از نظر شرعی تحلیل کنند، جامعه مسلمانان یا با تردید و حیرت روبه‌رو می‌شود یا به سراغ فتواهای نامناسب و غیرتخصصی می‌رود.

پاسخگویی به مسائل نوپدید، نیازمند ابزارها و مهارت‌های خاصی است. نخست، آشنایی دقیق با دانش پزشکی و مکانیسم عملکرد هر روش. فقیه بدون این دانش، نمی‌تواند تشخیص دهد که آیا یک روش پیشگیری، پیش از انعقاد نطفه عمل می‌کند یا پس از آن. دوم، توانایی بهره‌گیری از قواعد فقهی کلان مانند قاعده لاضرر، قاعده سلطنت، قاعده احتیاط و قاعده اهم و مهم. این قواعد به فقیه امکان می‌دهند که حتی بدون وجود نص خاص، حکم مسأله را استنباط کند. سوم، توجه به مقاصد شریعت و اهداف کلی اسلام که چارچوبی وسیع‌تر برای اجتهاد فراهم می‌آورد.

پژوهش حاضر از این جهت ضرورت دارد که تلاش می‌کند میان دانش فقه و دانش پزشکی پل بزند. صرف نظر از نتایج نهایی، نفس این تلاش برای برقراری گفتگوی سازنده میان فقها و پزشکان و نیز میان حوزه و دانشگاه، امری ارزشمند و مغفول مانده است. بسیاری از کتب فقهی سنتی، اطلاعات دقیقی از روش‌های جدید ندارند و بسیاری از متون پزشکی نیز به ابعاد شرعی مسأله بی‌توجه هستند. این پژوهش می‌تواند گامی در جهت رفع این خلأ باشد و الگویی برای پژوهش‌های مشابه در سایر مسائل فقه پزشکی ارائه دهد.

در مجموع، با توجه به سه محور یاد شده - پیشرفت‌های شگرف پزشکی و پیدایش روش‌های جدید، نیاز سیاست‌های جمعیتی به پشتوانه فقهی و وظیفه تاریخی اجتهاد پویا در پاسخگویی به مسائل نوپدید - می‌توان ادعا کرد که پژوهش درباره روش‌های

این روایت نشان می‌دهد که رضایت زن در مشروعیت عزل نقش مهمی دارد. فقهای امامیه از این روایت استفاده کرده‌اند تا مشروعیت برخی روش‌های پیشگیری از بارداری را اثبات کنند.

در مقابل، برخی روایات عزل را مکروه دانسته‌اند، زیرا ممکن است موجب کاهش نسل مسلمانان شود. جمع میان این روایات نشان می‌دهد که عزل از نظر شرعی ممنوع نیست، اما در شرایط عادی مطلوب شمرده نمی‌شود (شهید ثانی، ۱۴۱۰: ق: ۳۲۳).

۶- تحلیل فقهی روش‌های پیشگیری موقت

۶-۱- تحلیل ماهیت فقهی پیشگیری پیش از انعقاد نطفه

بخش مهمی از اختلاف نظر فقها درباره پیشگیری از بارداری به زمان تأثیر روش پیشگیری مربوط می‌شود. بسیاری از فقها معتقدند پیشگیری از بارداری پیش از انعقاد نطفه مشمول اصل اباحه است؛ زیرا در این مرحله هنوز موجود انسانی شکل نگرفته است. بر اساس دیدگاه مشهور فقهای امامیه، انعقاد نطفه آغاز شکل‌گیری حیات انسانی محسوب می‌شود و از این مرحله به بعد، جنین دارای حرمت شرعی است (نجفی، ۱۳۶۷: ج ۳۱، ۲۹۱). بنابراین روش‌هایی که مانع رسیدن اسپرم به تخمک می‌شوند، از نظر فقهی مشابه عزل تلقی شده و جایز شمرده می‌شوند.

۶-۲- بررسی فقهی قرص‌های جلوگیری از بارداری

قرص‌های هورمونی یکی از رایج‌ترین روش‌های پیشگیری از بارداری هستند. این داروها از طریق جلوگیری از تخمک‌گذاری یا ایجاد تغییر در محیط رحم عمل می‌کنند. فقهای معاصر غالباً استفاده از این داروها را در صورت نداشتن ضرر قابل توجه جایز دانسته‌اند.

آیت‌الله سیستانی تصریح می‌کند استفاده از داروهای جلوگیری از بارداری در صورتی که ضرر قابل توجهی نداشته باشد، اشکالی ندارد (سیستانی، ۱۴۰۱: ج ۴، ۳۰۲). با این حال، برخی فقها احتمال سقط جنین در برخی انواع قرص‌ها را مطرح کرده‌اند و بر لزوم بررسی دقیق مکانیسم دارو تأکید دارند. این دیدگاه نشان‌دهنده حساسیت فقه امامیه نسبت به حفظ حیات جنین است.

۶-۳- بررسی فقهی استفاده از آی.یو.دی

یکی از پیچیده‌ترین مباحث فقهی در حوزه پیشگیری از بارداری، بررسی حکم استفاده از آی.یو.دی است. اختلاف نظر فقها درباره این وسیله ناشی از اختلاف در تشخیص نحوه عملکرد آن است.

برخی فقها معتقدند آی.یو.دی مانع لانه‌گزینی تخم بارور شده می‌شود و بنابراین ممکن است موجب از بین رفتن نطفه شود. از این رو، اگر ثابت شود که این وسیله موجب نابودی جنین پس از انعقاد نطفه می‌شود، استفاده از آن جایز نیست (سیستانی، ۱۴۰۱: ج ۴، ۳۰۶). در مقابل، برخی فقها معتقدند اگر عملکرد این وسیله صرفاً جلوگیری از لقاح باشد، استفاده از آن جایز است. این اختلاف نظر نشان‌دهنده نقش دانش پزشکی در استنباط حکم فقهی است.

۷- تحلیل فقهی عقیم‌سازی دائمی

۷-۱- ماهیت فقهی عقیم‌سازی

عقیم‌سازی دائمی از جمله موضوعاتی است که چالش‌های فقهی فراوانی ایجاد کرده است. از یک سو، این روش موجب از بین رفتن توان باروری می‌شود و ممکن است با هدف تکثیر نسل منافات داشته باشد و از سوی دیگر، در برخی موارد می‌تواند برای حفظ سلامت فرد ضروری باشد. برخی فقها عقیم‌سازی را در صورتی که موجب ضرر شدید نشود، جایز دانسته‌اند. آیت‌الله سیستانی بستن لوله‌های رحم یا منی‌بر را در صورت نبود ضرر جدی و عدم ارتکاب حرام جایز دانسته است (سیستانی، ۱۴۰۱: ج ۴، ۳۰۸).

۷-۲- دیدگاه مخالفان عقیم‌سازی

برخی فقها عقیم‌سازی دائمی را خلاف احتیاط می‌دانند، زیرا این اقدام موجب محرومیت دائمی از فرزندآوری می‌شود و ممکن است با اهداف کلی شریعت در حفظ نسل منافات داشته باشد (نیک‌کار و امامی‌نمین، ۱۳۹۸: ۳۷۵). این گروه از فقها معتقدند عقیم‌سازی تنها در موارد اضطرار پزشکی جایز است.

۸- تحلیل فقهی سقط جنین

سقط جنین یکی از حساس‌ترین مباحث فقه پزشکی است. فقهای امامیه اتفاق نظر دارند که سقط جنین پس از انعقاد نطفه حرام است. نجفی در جواهرالکلام بیان می‌کند که حرمت سقط جنین از مسلمات فقه شیعه است (نجفی، ۱۳۶۷: ج ۴۳، ۳۵). برخی فقها تنها در مواردی که ادامه بارداری جان مادر را تهدید کند، سقط جنین را مجاز دانسته‌اند. این حکم مبتنی بر قاعده اهم و مهم است.

۹- بررسی تطبیقی دیدگاه فقه‌های معاصر

بررسی فتاوی فقه‌های معاصر نشان می‌دهد که اکثر آنان در مشروعیت روش‌های پیشگیری موقت اتفاق نظر دارند. با این حال، درباره عقیم‌سازی دائمی و برخی روش‌های نوین اختلاف نظرهایی وجود دارد. این اختلاف‌نظرها نشان‌دهنده پویایی فقه اسلامی و وابستگی آن به شرایط زمان و مکان است.

۱۰- تحلیل نهایی

تحلیل مجموع دیدگاه‌های فقه‌های امامیه نشان می‌دهد که فقه اسلامی رویکردی متعادل نسبت به پیشگیری از بارداری دارد. این رویکرد از یک سو بر حفظ نسل و از سوی دیگر بر رعایت مصالح فردی و اجتماعی تأکید می‌کند.

۱۱- نقش قواعد فقهی در استنباط حکم پیشگیری از بارداری

یکی از مهم‌ترین ابزارهای استنباط احکام مسائل نوپدید در فقه اسلامی، بهره‌گیری از قواعد فقهی است. بررسی پیشگیری از بارداری نیز بدون توجه به این قواعد ناقص خواهد بود. مهم‌ترین قواعد مؤثر در این مسأله عبارت‌اند از: قاعده لاضرر، قاعده سلطنت، قاعده حفظ نسل و قاعده اهم و مهم.

۱۱-۱- قاعده لاضرر

قاعده «لاضرر و لاضرار فی الاسلام» از مهم‌ترین مستندات فقهی در حوزه پزشکی است. بر اساس این قاعده، هیچ حکم شرعی نباید موجب ضرر قابل توجه بر انسان شود. بسیاری از فقه‌های معاصر با استناد به این قاعده، جواز استفاده از روش‌های پیشگیری از بارداری را در مواردی که بارداری موجب آسیب جسمی یا روانی برای مادر باشد، پذیرفته‌اند.

برای نمونه، اگر پزشکان متخصص تشخیص دهند که بارداری خطر جدی برای جان مادر ایجاد می‌کند، جلوگیری از بارداری نه تنها جایز، بلکه در مواردی لازم تلقی می‌شود. برخی فقها تصریح کرده‌اند که در چنین شرایطی، حفظ جان مادر بر تکثیر نسل مقدم است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ج ۱، ۲۴۳).

۱۱-۲- قاعده سلطنت

بر اساس قاعده «الناس مسلطون علی أموالهم و أنفسهم»، انسان نسبت به بدن خود اختیار دارد. برخی فقها از این قاعده برای مشروعیت روش‌های پیشگیری از بارداری استفاده کرده‌اند. با این حال، این سلطنت مطلق نیست و در صورتی که موجب از بین رفتن حق دیگری شود، محدود خواهد شد.

برای مثال، در مسأله عزل، بسیاری از فقها رضایت زن را شرط دانسته‌اند، زیرا زن نیز در مسأله فرزندآوری دارای حق است (شهید ثانی، ۱۴۱۰: ق: ۳۲۵).

۱۱-۳- قاعده حفظ نسل

حفظ نسل یکی از اهداف مهم شریعت اسلامی است. فقه‌های اسلامی این اصل را در کنار حفظ دین، جان، عقل و مال از مقاصد اصلی شریعت دانسته‌اند. برخی فقها بر اساس این اصل، با محدودسازی شدید فرزندآوری مخالفت کرده‌اند.

با این حال، باید توجه داشت که حفظ نسل به معنای افزایش بی‌ضابطه جمعیت نیست، بلکه به معنای حفظ بقای نوع انسانی و جلوگیری از نابودی نسل است؛ بنابراین، پیشگیری موقت از بارداری با این اصل منافاتی ندارد.

۱۱-۴- قاعده اهم و مهم

در مواردی که میان حفظ جان مادر و حفظ جنین تعارض ایجاد شود، فقها بر اساس قاعده اهم و مهم، حفظ جان مادر را مقدم می‌دانند. این قاعده در مسأله سقط جنین درمانی نقش مهمی دارد.

۱۲- بررسی مقاصد شریعت در مسأله تنظیم خانواده

تحلیل مسأله پیشگیری از بارداری بدون توجه به مقاصد کلی شریعت ناقص خواهد بود. شریعت اسلامی در تنظیم احکام خود، اهدافی همچون حفظ جان، حفظ نسل، حفظ کرامت انسانی و ایجاد تعادل اجتماعی را دنبال می‌کند.

۱۲-۱- حفظ سلامت خانواده

یکی از اهداف مهم شریعت، حفظ سلامت جسمی و روانی اعضای خانواده است. بارداری‌های مکرر و بدون فاصله مناسب می‌تواند سلامت مادر و کودک را به خطر اندازد. بر همین اساس، بسیاری از فقها فاصله‌گذاری میان بارداری‌ها را اقدامی عقلایی و مشروع دانسته‌اند.

۱۲-۲- ایجاد تعادل اقتصادی و تربیتی

در متون اسلامی، بر مسؤولیت والدین در تربیت صحیح فرزندان تأکید شده است. اگر افزایش تعداد فرزندان موجب کاهش کیفیت تربیت آنان شود، تنظیم خانواده می‌تواند اقدامی عقلایی و حتی مطلوب تلقی شود.

۳-۱۲- جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی

برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهد که فقر شدید و فشار اقتصادی ناشی از افزایش بی‌رویه جمعیت می‌تواند آسیب‌های اجتماعی متعددی ایجاد کند. فقه اسلامی با توجه به اصل مصلحت، می‌تواند راهکارهایی برای مدیریت این وضعیت ارائه دهد.

۱۳- نقد و ارزیابی دیدگاه‌های فقهی

نقد و ارزیابی آرا و دیدگاه‌های فقهی، یکی از مهم‌ترین مراحل پژوهش در فقه استدلالی محسوب می‌شود. فقه امامیه به عنوان یک نظام حقوقی- تکلیفی پویا، همواره ظرفیت نقدپذیری و بازبینی ادله را داشته است. مسأله پیشگیری از بارداری به دلیل پیوند با موضوعات نو پدید پزشکی، تحولات جمعیتی و تغییر سبک زندگی، از جمله مسائلی است که دیدگاه‌های مختلف و گاه متعارضی را میان فقها پدید آورده است. این تنوع فتوا، اگرچه نشانه غنا و وسعت فقه اسلامی است، اما ضرورت نقد و ارزیابی روشمند آنها را دوچندان می‌کند. نقد فقهی در این حوزه، صرفاً به معنای رد یا تأیید یک نظر نیست، بلکه فرآیندی است که در آن مبانی استنباط، مستندات روایی و قرآنی، قواعد فقهی به کار رفته، مبانی اصولی، توجه به مقاصد شریعت و نیز انسجام درونی هر دیدگاه بررسی می‌شود. همچنین نقد فقهی باید میان دو سطح تمایز قائل شود: سطح نخست، نقد ادله هر دیدگاه با تکیه بر منابع کتاب و سنت است؛ سطح دوم، ارزیابی کارآمدی و قابلیت اجرایی آن دیدگاه در شرایط اجتماعی و زمانی کنونی یکی از چالش‌های اساسی در نقد آرای فقهی پیشگیری از بارداری، تفاوت در مبانی اصولی فقهاست. برخی فقها با تأکید بر اطلاعات و عمومات ادله وجوب تکثیر نسل، به محدودیت‌های بیشتری قائل شده‌اند؛ درحالی‌که گروهی دیگر با بهره‌گیری از قواعدی چون اصله الاباحه، قاعده سلطنت و قاعده لاضرر، دامنه جواز را گسترده‌تر دیده‌اند. این اختلاف مبانی، نقد را به امری دقیق و حساس تبدیل کرده و نمی‌توان بدون توجه به مبانی اصولی هر فقیه، به نقد سطحی فتوا اکتفا کرد. علاوه بر مبانی اصولی، یکی دیگر از ارکان مهم در نقد فقهی، توجه به نقش «زمان و مکان» در اجتهاد است. بسیاری از فتاوی مربوط به پیشگیری از بارداری در شرایط اجتماعی و پزشکی متفاوتی صادر شده‌اند. برای نمونه، برخی فقهای متقدم، اطلاع دقیقی از مکانیسم عملکرد روش‌هایی مانند قرص‌های هورمونی، آی.یو.دی یا عقیم‌سازی با لاپاراسکوپي نداشته‌اند و نظر آنان مبتنی بر اطلاعات ناقص پزشکی زمان خود بوده است. از این‌رو، نقد معاصر باید این نکته

را لحاظ کند که تغییر دانش پزشکی، ممکن است موضوع حکم را دگرگون سازد و اجتهاد جدید را ضروری کند.

نکته شایان توجه دیگر آنکه نقد فقهی در این مسأله، نباید به بررسی صرف ادله نقلی (کتاب و سنت) محدود شود، بلکه باید به قواعد عقلی و عقلایی نیز توجه داشته باشد. قاعده‌ای چون «ما لا یتیم الواجب إلا به فهو واجب» یا «تزامم المصالح و المفاسد» در مواردی که میان حفظ سلامت مادر و تکثیر نسل تعارض پیش می‌آید، نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. همچنین عرف و سیره عقلا در استفاده از روش‌های پیشگیری، می‌تواند به عنوان یک منبع مستقل یا مؤید در نقد دیدگاه‌ها مورد توجه قرار گیرد.

از منظر مقاصد الشریعه نیز نقد آرای فقهی پیشگیری از بارداری، ضرورتی انکارناپذیر دارد. مقاصد کلی شریعت که عبارتند از: حفظ دین، نفس، عقل، نسل و مال، گاه در موارد جزئی با یکدیگر تعارض پیدا می‌کنند. برای نمونه، گاهی «حفظ نسل» به معنای مطلق افزایش کمی، با «حفظ نفس» مادر در تعارض قرار می‌گیرد و یا با «حفظ مال» خانواده که توانایی تربیت فرزندان متعدد را ندارد. نقد فقهی موفق، دیدگاهی را برمی‌گزیند که بتواند میان این مقاصد، تعادل عادلانه و عقلایی برقرار کند.

۱-۱۳- نقد دیدگاه ممنوعیت مطلق پیشگیری از بارداری

برخی دیدگاه‌ها هرگونه پیشگیری از بارداری را مخالف اهداف شریعت می‌دانند. این دیدگاه با چند اشکال روبه‌رو است: نخست آنکه روایات مربوط به عزل نشان‌دهنده پذیرش اصل پیشگیری از بارداری در صدر اسلام است. دوم آنکه چنین دیدگاهی با قواعد فقهی مانند لاضرر سازگار نیست. سوم آنکه شرایط اجتماعی و پزشکی امروز با گذشته تفاوت دارد و فقه باید پاسخگوی این تحولات باشد.

۲-۱۳- نقد دیدگاه آزادی مطلق در پیشگیری از بارداری

در مقابل، برخی دیدگاه‌ها بر آزادی کامل افراد در استفاده از روش‌های پیشگیری تأکید دارند. این دیدگاه نیز با چالش‌هایی مواجه است، زیرا ممکن است موجب کاهش شدید جمعیت و آسیب به ساختار اجتماعی شود.

۳-۱۳- دیدگاه برگزیده

بررسی ادله فقهی نشان می‌دهد که دیدگاه میانه که مشروعیت پیشگیری موقت را با رعایت شرایط شرعی می‌پذیرد، با مبانی فقه امامیه سازگارتر است.

۱۴- پیامدهای فقهی و اجتماعی پیشگیری از بارداری

۱۴-۱- پیامدهای مثبت

از مهم‌ترین پیامدهای مثبت پیشگیری از بارداری می‌توان به ارتقاء سلامت مادران، افزایش کیفیت تربیت فرزندان و بهبود وضعیت اقتصادی خانواده اشاره کرد.

۱۴-۲- پیامدهای منفی

در مقابل، کاهش شدید نرخ باروری می‌تواند موجب پیری جمعیت و کاهش نیروی کار شود. این مسأله ضرورت سیاست‌گذاری متعادل در حوزه تنظیم خانواده را نشان می‌دهد.

نتیجه‌گیری

بررسی فقهی روش‌های پیشگیری از بارداری نشان می‌دهد که فقه اسلامی با رویکردی پویا و واقع‌گرا به این مسأله نگرسته است. تحلیل آیات قرآن، روایات معصومان (ع) و دیدگاه فقه‌های امامیه نشان می‌دهد که اصل فرزندآوری در اسلام دارای ارزش مثبت است، اما این امر به معنای الزام مطلق به افزایش جمعیت نیست.

مطالعه دیدگاه فقه‌های امامیه نشان می‌دهد که پیشگیری موقت از بارداری در صورت رضایت زوجین و نبود ضرر قابل توجه، مشروع است. در مقابل، روش‌هایی که موجب نابودی جنین پس از انعقاد نطفه می‌شوند، غالباً ممنوع تلقی شده‌اند. همچنین عقیم‌سازی دائمی در موارد اضطرار پزشکی قابل پذیرش است، اما در شرایط عادی محل اختلاف نظر فقها قرار دارد.

بررسی قواعد فقهی نشان داد که اصولی همچون لاضرر، سلطنت انسان بر بدن خویش، حفظ نسل و قاعده اهم و مهم نقش مهمی در استنباط احکام این مسأله دارند. همچنین تحلیل مقاصد شریعت نشان می‌دهد که تنظیم خانواده در صورتی که موجب حفظ سلامت خانواده و تعادل اجتماعی شود، با اهداف کلی شریعت سازگار است.

در مجموع می‌توان گفت که فقه اسلامی با حفظ ارزش فرزندآوری، امکان استفاده از روش‌های مشروع پیشگیری از بارداری را در چارچوب ضوابط شرعی پذیرفته است. این انعطاف‌پذیری نشان‌دهنده ظرفیت فقه اسلامی در پاسخگویی به مسائل نوپدید پزشکی و اجتماعی است.

ملاحظات اخلاقی: در تمام مراحل نگارش پژوهش حاضر، صداقت و امانت‌داری رعایت شده است.

تعارض منافع: در این مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

سهم نویسندگان: نگارش مقاله مشترکاً توسط نویسندگان صورت گرفته است.

تشکر و قدردانی: از کلیه کسانی که در معرفی منابع و تهیه این مقاله ما را یاری رساندند، تشکر و قدردانی می‌نماییم.

تأمین اعتبار پژوهش: این پژوهش فاقد تأمین‌کننده مالی بوده است.

منابع

الف. منابع فارسی

- قرآن کریم.

- ایازی، محمدعلی (۱۳۷۶). *اسلام و تنظیم خانواده*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

- بهجت، محمدتقی (۱۳۸۶). *استفتائات*. جلد چهارم، قم: مؤسسه فرهنگی هنری البهجه.

- تبریزی، جواد (۱۴۲۶ق). *استفتائات جدید*. فتاویٰ معاصر در مورد روش‌های نوین پیشگیری، جلد دوم، قم: انتشارات سرور.

- حامد العالم، یوسف (۱۴۱۵ق). *المقاصد العامه للشریعه الاسلامیه (ویرایش دوم)*. ریاض: الدار العالمیه للفکر الإسلامی.

- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق). *تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*. باب عزل و احکام اولاد، جلد چهاردهم و بیستم، قم: مؤسسه آل‌البیت لإحياء التراث.

- خمینی، روح‌الله (بی‌تا). *تحریر الوسیله*. جلد دوم، قم: مؤسسه نشر اسلامی.

- روحانی، صادق (۱۴۲۸ق). *فقه الصادق (ع)*. جلد بیست‌وسوم، قم: انتشارات مدرسه الامام الصادق (ع).

- روحانی، محمدضیاء (۱۴۰۰). *تکثیر نسل از دیدگاه اسلامی*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ اسلامی.

- وحید خراسانی، حسین (۱۳۹۰). *توضیح المسائل (ضمیمه جدید)*. قم: مدرسه امام باقر (ع).

ب. منابع انگلیسی

- Al-Hibri, A. (2020). *Family Planning and Islamic Jurisprudence*. KARAMAH: Muslim Women Lawyers for Human Rights.

- Hameed, W. K (2025). "A Foundational Jurisprudential Study on the Rulings of Birth Control in Imami Shiite Thought". *Journal of the College of Basic Education*, 30(133): 502-520.

- Muhammed-Mikaaeel, A. A; Akaje, H. T; Eletu, K & Hassan, S. K (2025). "Justifying the Permissibility of Modern Family Planning for Muslim Patients: A Jurisprudential Analysis". *IUS LAW Journal*, 4(2): 86-102.

- Omran, A. R (1992). *Family Planning in the Legacy of Islam*. London: Routledge.

- Yarikhah, A & Askarpour, H (2024). "Contraception from the Perspective of Jurisprudence and Criminal Law". *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, 16(1).

- زیدان، عبدالکریم (۱۴۱۳ق). *المفصل فی احکام المرأة والبيت المسلم فی الشریعة الاسلامیة*. جلد هفتم، بیروت: مؤسسه الرسالة.

- سبزواری، سید عبدالاعلی (۱۴۲۸ق). *مذهب الاحکام*. جلد بیست و پنجم، قم: مؤسسه المنار.

- سیستانی، سیدعلی (۱۴۰۱). *توضیح المسائل جامع*. جلد چهارم، قم: دفتر انتشارات اسلامی.

- شهید ثانی، زین الدین عاملی (۱۴۱۰ق). *مسالك الافهام*. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.

- صادقی، مریم (۱۳۸۳). «تنظیم خانواده». *فقه و حقوق خانواده*، (۳۶): ۱۵۳-۱۸۱.

- صمدیان، درناز و حوزان، محدثه (۱۴۰۰). *تئوری فقهی بهداشت باروری با رویکرد روش‌های پیشگیری از بارداری*. مجموعه مقالات همایش مدیریت و علوم انسانی.

- طاجانی، زهره سادات و همکاران (۱۴۰۳). *پیشگیری از بارداری از منظر فقه اسلامی*. مجموعه مقالات همایش جمعیت.

- عابدینی، احمد (۱۳۹۵). «بررسی فقهی و حقوقی عقیم‌سازی». *فصلنامه فقه پزشکی*، ۸(۲-۱): ۶۷-۹۲.

- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۹۸). *استفتائات جدید*. قم: مدرسه امام علی (ع).

- منتظری، حسینعلی (۱۴۲۳ق). *رساله استفتائات*. نقش مصلحت و ضرورت در تنظیم خانواده، قم: نشر سایه.

- مهریزی، مهدی (۱۳۸۲). *شخصیت و حقوق زن در اسلام*. تهران: علمی و فرهنگی، فصل مربوط به حق فرزندآوری و پیشگیری.

- نجفی، محمدحسن (۱۳۶۷). *جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام*. جلد سی و یکم، بیروت: دار الإحياء التراث العربی.

- نیک‌کار، جمال و امامی‌نمین، محمود (۱۳۹۸). *بررسی احکام کنترل مولید*. پژوهش‌های فقهی.